

Зарубіжні авторські зібрання

Зигмунд

Невдоволення культурою.
Про психоаналіз.
Психоаналітичні етюди.
Психологія мас та аналіз
людського «Я»

Харків
«ФОЛІО»
2022

I

Неможливо відмовитися від думки, що люди зазвичай міряють все хибно: вони рвуться до влади, успіху та багатства, захоплюються тими, хто все це має, зате недооцінюють справжні блага життя. Щоправда, таке узагальнення, як завжди, небезпечне; забувається багатобарвність людського світу та душевного життя. Є люди, яким не відмовляють у повазі їхні сучасники, хоча вся їхня велич ґрунтується на таких властивостях і діях, які зовсім чужі цілям та ідеалам юрби. Припустімо, що великими їх визнає також меншість, тоді як переважна більшість нічого не хоче про них знати; але й тут не все так просто, якщо врахувати розбіжність людських слів і справ, а також розмаїття людських жадань.

Один із цих чудових чоловіків у листах називає мене своїм приятелем. Я надіслав йому свою невелику роботу, де релігію розцінюють як ілюзію. Він мені відповів, що був би цілком згоден із моєю оцінкою, але шкодує, що я не віддав належної уваги справжньому джерелу релігійності. Таким він вважає особливе почуття, що ніколи його не покидає, яке він виявляє у багатьох інших людей і воно, ймовірно, притаманне мільйонам. Це почуття він називає «відчуттям вічності», відчуттям чогось без-

межного, безкрайнього, «океанічного». Таке почуття — справа суто суб'єктивна, це не питання віри. Тут не доміщується обіцянка особистого безсмертя, зате в цьому почутті є джерело релігійної енергії, що живить різні церкви та релігійні системи. Вони спрямовують його певними каналами, де воно й поглинається. Лише на підставі такого «океанічного» відчуття людина може називати себе релігійною — навіть якщо вона відкидає будь-яку віру та будь-яку ілюзію.

Це судження мого шановного товариша, який сам якось віддав данину чарам поетичної ілюзії, поставило мене перед чималими труднощами [1]. Бо в себе не знаходжу цього «океанічного» відчуття; науковому підходу почуття взагалі створюють незручності. Можна спробувати описати їхні фізіологічні ознаки. Там, де це вдається — а я побоююся, що «океанічне» почуття такої характеристики не підлягає — не залишається нічого, крім змісту тих уявлень, які пов'язані з цим відчуттям. Якщо я правильно збагнув мого приятеля, він має на увазі те ж, що й один оригінальний і вельми своєрідний поет, який утішав свого героя перед самогубством: «Нам не втекти від цього світу» [2]. Таким чином, ідеться про відчуття нерозривного зв'язку, належність до світового загалу. Для мене це має, швидше, характер інтелектуального умогляду — звісно, не без почуттів, що його супроводжують, але їх же вистачає і за інших розумових актів подібної значущості. Особистий досвід не переконує мене в тому, що такі почуття є первинними за своєю природою. Не можу оскаржувати на цій підставі наявність їх у інших; питання лише тому, наскільки

правильно їх тлумачать і чи можна вважати *fons et origo*¹ всіх релігійних запитів.

Мені нема чого запропонувати для остаточного вирішення цієї проблеми. Ідея про безпосереднє, споконвічне плекання людиною цих почуттів — про її зв'язок з навколишнім світом — звучить настільки дивно, так погано сумісне з нашою психологією, що варто було б виконати психоаналітичне, тобто генетичне дослідження такого почуття. Тоді в нашому розпорядженні є такий шлях: у нормальному стані для нас немає нічого вірогіднішого за відчуття самих себе, нашого власного «Я», яке здається нам самостійним, цілісним, чітко відмінним від решти. Видимість оманлива, немає чіткої внутрішньої межі між «Я» та несвідомою душевною субстанцією, позначеною нами як «Воно». «Я» для неї є лише фасадом — цьому нас навчив психоаналіз. Йому доведеться багато в чому уточнити взаємини між «Я» і «Воно», однак, принаймні у стосунках із зовнішнім світом, «Я» здається відокремленим від останнього різкою межовою лінією. Тільки в одному, хоч і надзвичайному, але не патологічному стані справа інакша. На вершині закоханості межа між «Я» й об'єктами загрозливо розмивається. Попри будь-яку очевидність, закоханий вважає «Я» і «Ти» єдиним цілим і готовий поводитися так, ніби це відповідає дійсності. Те, що на якийсь час може усунути відома фізіологічна функція, може, певна річ, бути результатом і хвороботворних процесів. З патології нам відома велика кількість станів, коли межа між «Я» та зовнішнім світом стає ненадійною, або межі про-

---

¹ *Fons et origo* (лат). — джерело.

кладають хибно. Такі випадки, за яких частини нашого власного тіла чи навіть душевного життя — наші сприйняття, думки, почуття — здаються нам ніби чужими, що не належать нашому «Я». Чи ті випадки, коли на зовнішній світ переносять щось породжене, що явно належить нашому «Я». Таким чином, відчуття «Я» також схильне до порушень, а межі «Я» нестійкі.

Подальші роздуми засвідчують, що відчуття «Я» дорослої людини не могло бути таким із самого початку. Воно мало пройти довгий шлях розвитку. Понятійно це часто недоказово, але реконструюється з достатнім ступенем ймовірності [3]. Немовля ще не відрізняє власного «Я» від зовнішнього світу як джерела відчуттів, що надходять до нього. Його поступово навчають цьому різні імпульси. Найпотужніше враження має справляти на нього те, що одні джерела збудження постійно можуть посылати йому відчуття (пізніше він упізнає в них органи свого тіла), тоді як інші джерела іноді вислизують. Найбажаніше з них — материнські груди, закликати які до себе можна лише наполегливим волянням. Так «Я» протиставляється якийсь «об'єкт», щось «зовні», що з'являється лише в результаті особливої дії. Подальшим спонуканням до вичленення «Я» з маси відчуттів, і тим самим до визнання зовнішнього світу, є часті, різноманітні та непереборні відчуття болю та невдоволення. До їхнього усунення прагне принцип задоволення, що безроздільно панує у психіці. Так виникає тенденція до відділення «Я» від усього, що може стати джерелом невдоволення. Все це виноситься зовні, а «Я» виявляється інстанцією чистого задоволення, якому протистоїть чужий і зовнішній світ, що йому загрожує. Межі такого примітивного «Я» — чистого задово-

лення — виправляють під тиском досвіду. Багато з того, що дає задоволення і від чого не можна відмовитися, належить усе ж не «Я», а «об'єкту». І навпаки, багато страждань, яких хотілося б позбутися, невіддільні від «Я», мають внутрішнє походження. Цілеспрямована діяльність органів відчуттів і відповідних розумових зусиль навчає людину методам розрізнення внутрішнього (що належить до «Я») і зовнішнього, що прийшло з навколишнього світу. Тим самим він робить перший крок до утвердження принципу реальності, який керуватиме його подальшим розвитком. Таке розрізнення, природно, слугує і практичним цілям — захист від неприємних відчуттів, що загрожують особі. Та обставина, що «Я» здатне застосовувати для захисту від внутрішнього невдоволення ті методи, якими воно користується проти зовнішніх неприємностей, є вихідним пунктом деяких серйозних психічних розладів.

Так «Я» відокремлюється від зовнішнього світу. Правильніше, спершу «Я» містить усе, а потім із нього виділяється зовнішній світ. Наше теперішнє відчуття «Я» — лише решта якогось широкого, навіть всеосяжного відчуття, яке відповідало невіддільності «Я» від зовнішнього світу. Якщо ми приймемо, що це первинне відчуття «Я» тією чи іншою мірою збереглося в душевному житті багатьох людей, то його можна визнати своєрідним супутником вужчого й обмеженішого відчуття «Я» у зрілому віці. Цим же пояснюються уявлення про безмежність і зв'язок зі світовим цілим, який мій товариш назвав «океанічним» почуттям. Але чи можемо ми із залишків первісного, що існує поряд із тим, що виникло пізніше, виводити друге з першого? Певна річ, у цьому не було б нічого дивного — ні в царині душевного

життя, ні в будь-чому іншому. Ми твердо переконані, що у тваринному царстві високорозвинені види походять від найнижчих, причому найпростіші форми життя трапляються й досі. Велетенські динозаври вимерли, звільнивши місце ссавцям, але такий представник цього виду, як крокодил, живе і сьогодні. Ця аналогія може здатися дещо натягнутою, та й шкідливою, позаяк нижчі види, що вижили, здебільшого не є справжніми предками сучасних, більш розвинених видів. Проміжні ланки здебільшого вимерли, вони відомі лише з реконструкцій. Навпаки, у душевному житті збереження примітивного поряд із тим, що виникло з нього, та перетвореним зустрічається настільки часто, що навіть можна обійтися без прикладів. Відбуваються перерви у розвитку, якась кількісно певна частина потягу залишається незмінною, тоді як інша продовжує розвиватися.

Так ми торкаємося загальної проблеми збереження психічного, ще майже нерозробленої, але настільки захоплюючої та значної, що навіть без достатнього для цього приводу вділимо їй децицю уваги. З того часу, як ми подолали оману, ніби звичайне забування є наслідком руйнування сліду в пам'яті, інакше кажучи, знищення, ми схильні дотримуватися іншого погляду. А саме: що в душевному житті ніщо, яке виникло раз, не зникає, все якимось чином зберігається, і за відомих умов, приміром, у разі регресії, що далеко зайшла, може знову спливати на поверхню. Спробуємо змістовно пояснити це прикладом із іншої галузі. За ілюстрацію візьмімо розвиток Вічного Міста [4]. Історики навчають, що найдавніший Рим був *Roma quadrata*¹, обгородженим поселенням на Палати-

---

¹ *Roma quadrata* (лат). — римська площа.

ЗМІСТ

НЕВДОВОЛЕННЯ КУЛЬТУРОЮ	3
ПРО ПСИХОАНАЛІЗ. П'ять лекцій	87
ПСИХОАНАЛІТИЧНІ ЕТЮДИ.....	145
Характер та анальна еротика.....	147
Деякі типи характерів із психоаналітичної практики.....	153
Опір проти психоаналізу	184
Невроз і психоз	197
Деякі психічні наслідки анатомічного розходження статей.....	215
Нотатки про «вічний блокнот»	227
ПСИХОЛОГІЯ МАС ТА АНАЛІЗ ЛЮДСЬКОГО «Я».....	239
Вступ	241
II. Опис масової душі у Лебона	243
III. Інші оцінки колективного душевного життя ..	256
IV. Навіювання та лібідо	263
V. Дві штучні маси: церква та військо	268

VI. Подальші завдання та шляхи дослідження	276
VII. Ідентифікація	281
VIII. Закоханість і гіпноз	288
IX. Стадний інстинкт	295
X. Маса та первісна орда	301
XI. Ступінь особистості	309
XII. Доповнення	314
Примітки	327